

Alegória ako signifikantný umelecký prostriedok barokovej protestantskej školskej drámy slovenskej proveniencie. Na príklade hry Eliáša Ladivera mladšieho *Eleazar constans*

Allegory as a Significant Artistic Device in Baroque Protestant School Drama of Slovak Provenance. The Case of Eliáš Ladiver the Younger's Play *Eleazar Constans*

LUKÁŠ KOPAS

Inštitút estetiky a umeleckej kultúry
Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity v Prešove

ŠTÚDIE

ABSTRAKT: Zámerom štúdie je explikovať charakter tvorivého uplatňovania alegórie v barokovej protestantskej školskej dráme slovenskej proveniencie, a to na príklade analýzy reprezentatívnej školskej hry *Eleazar constans* (Vo viere neochvejný Eleazar), ktorá bola uvedená v Prešove 13. októbra 1668. Jej autorom je jeden z najvýznamnejších evanjelických dramatikov obdobia baroka na území dnešného Slovenska, Eliáš Ladiver mladší (1633 – 1686). Štúdia kriticky nadväzuje na doterajšie bádateľské rezultáty domácej historiografie, s ambíciou doplniť bazálny výskum problematiky o charakteristiku jednej z ústredných črt ranonovovekej protestantskej dramaticko-divadelnej produkcie, ktorá je v domácom umenovednom diskurze dlhodobo marginalizovaná a vyžaduje systematickú revíziu a integráciu do syntetických dejín slovenskej drámy a divadla.

ABSTRACT: The aim of this study is to elucidate the nature of the creative use of allegory in Baroque Protestant school drama of Slovak provenance through an analysis of the representative school play *Eleazar constans* (Eleazar, Unwavering in Faith) performed in Prešov on 13 October 1668. Its author, Eliáš Ladiver the Younger (1633–1686), ranks among the most significant Evangelical Lutheran playwrights of the Baroque period in the territory of present-day Slovakia. The study critically engages with the existing findings of domestic historiography, seeking to extend foundational research on the subject by characterising one of the central features of early modern Protestant dramatic and theatrical production, which has long been marginalised in domestic art-historical discourse and calls for systematic reassessment and integration into a synthetic history of Slovak drama and theatre.

Kľúčové slová:

raný novovek, školská hra, alegória, prešovské evanjelické kolégium, Eliáš Ladiver ml., *Eleazar constans*

Keywords:

early modern period, school drama, allegory, Evangelical Lutheran College in Prešov, Eliáš Ladiver the Younger, *Eleazar constans*

BAROKOVÁ ŠKOLSKÁ DRÁMA NA ÚZEMÍ DNEŠNÉHO SLOVENSKA

Založením Trnavskej univerzity v roku 1635 vstúpila latinská spisba domácej proveniencie do ďalšej vývojovej etapy, v rámci ktorej si aj vďaka univerzitnej tlačiarne naďalej udržiavala značný rozsah produkcie. Ani v tejto vývinovej fáze nestrácala rozhodujúce postavenie antická rétorická tradícia, ktorú pestovalo jednak protestantské, jednak katolícke školstvo.¹ V období baroka (1650 – 1780) sa na území dnešného Slovenska kvantitatívne rozrástla aj protestantská a katolícka dramatická tvorba, ktorú reprezentoval žáner školskej hry,² etablovaný najmä u evanjelikov, jezuitov a piaristov.³

Evanjelické školské hry sa v tomto období orientovali prevažne na pedagogicko-didaktické a mravoučné ciele, napríklad upevňovanie občianskych cností. Námety čerpali zväčša zo školského náukového materiálu či z cirkevnej histórie. Často boli protihabsbursky orientované. Pri inscenovaní sa využívala jednoduchá javisková technika, s akcentom na statickosť hereckého prejavu, v ktorom dominovali rétorika a deklamácia.⁴

Podobne ako v barokových katolíckych (najmä jezuitských) školských hrách, aj v tých evanjelických predstavovala alegória – chápaná ako personifikácia princípu alebo abstraktnej myšlienky, ktorá je znázornená postavou disponujúcou presne definovanými atribútmi a vlastnosťami – fundamentálny umelecký prostriedok.⁵ Popri estetickej plnila aj výraznú komunikačno-interpretačnú funkciu. Kultúrno-historická epocha baroka preferovala symbolický spôsob myslenia, v ktorom sa významy artikulovali prostredníctvom paralel, významových korešpondencií a podobenstiev. Interpretačný postup založený na analogickom výklade sa tak stával dôležitým nástrojom poznania a porozumenia. Alegorické postavy v praxi nepredstavovali iba

1 Záver domáceho reformačného humanizmu možno typologicky charakterizovať ako školský humanizmus.

Medzi autormi výrazne prevažovali pedagógovia a duchovní, pričom ich tvorba mala príležitostný charakter. Pozri ŠKOVIERA, D. (ed.). *Latinský humanizmus*. Bratislava : Kalligram : Ústav slovenskej literatúry SAV, 2008, s. 598 – 599.

2 Pozri MINÁRIK, J. *Baroková literatúra svetová, česká, slovenská*. Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1984, s. 134.

3 Minuciózny prehľad kľúčových európskych vedeckých prác, ktoré sa zaoberajú fenoménom barokovej školskej hry (protestantskej a katolíckej), pozri BOČKOVÁ, A. – BOBKOVÁ-VALENTOVÁ, K. – JACKOVÁ, M. *Theatrum Neolatinum. Latinské divadlo v českých zemích. Nová edičná rada ve světle bádání o školském divadle raného novověku*. In *Sambucus XI : práce z klasické filologie, latinskej medievalistiky a neolatinistiky*. Trnava : Filozofická fakulta Trnavskej univerzity, 2016, s. 119 – 144.

4 Pozri MINÁRIK, J. *Baroková literatúra svetová, česká, slovenská*, s. 135.

5 Ako konštatuje klasický filológ, estetik a historik Petr Polehla, už antickí Gréci si uvedomovali napätie medzi estetickou príťažlivosťou mýtu a faktografiou dejín. Keďže sa nechceli vzdať ani jedného z týchto pólův, zvolili spôsob, ktorý ich uvádza do súladu – alegorézu. Tento postup následne prevzali helenizovaní Židia pri výklade *Starého zákona*. Raní kresťanskí autori ho potom rozvinuli a uplatnili aj na texty *Nového zákona*, čím sa začal proces alegorizácie celej kresťanskej tradície. V stredoveku sa alegória stala dominantným spôsobom interpretácie textov. Z roviny výkladu prenikla aj do samotnej tvorby, personifikované postavy sa stali nositeľmi deja básnických diel. Polehla v nadväznosti na teoretické východiská Václava Černého zdôrazňuje, že vývoj alegórie dosiahol vrchol v baroku, pre ktorý bol príznačný symbolický spôsob myslenia založený na paralelách medzi *Starým* a *Novým zákonom*, starovekými a novovekými dejinami, hmotným a duchovným svetom, ako aj medzi mikrokozmosom človeka a makrokozmosom vesmíru. Pozri POLEHLA, P. *Jezuitské divadlo ve službě zbožnosti a vzdělanosti*. Červený Kostelec : Pavel Mervart, 2011, s. 114 – 118; tiež ČERNÝ, V. *Barokní divadlo v Evropě*. Příbram : Pistorius & Olšanská, 2009, s. 32.

ornamentálny prvok výstavby drámy, ale často fungovali ako čitateľný interpretačný kľúč. Sprítomňovali vnútorné stavy protagonistu, sprehľadňovali morálne dilemy a artikulovali napätie medzi ohrozením a spásou tak, aby bol význam dramatickej situácie zrozumiteľný aj mimo doslovnej roviny textu. Osobitne v školských hrách uvádzaných v latinčine táto funkcia posilňovala čitateľnosť významu aj pre publikum s diferencovanou jazykovou kompetenciou.⁶

OSOBNOSŤ A DIELO ELIÁŠA LADIVERA MLADŠIEHO

V období baroka patril k najvýznamnejším evanjelickým dramatikom pôsobiacim na území dnešného Slovenska Eliáš Ladiver mladší, ktorého tvorba odrážala individuality domácej protestantskej školskej drámy druhej polovice 17. storočia.⁷

Ladiver ml. sa narodil v roku 1633 v Žiline. Odtiaľ sa rodina odsťahovala najskôr do Bánoviec nad Bebravou a neskôr do Prievidze, kde jeho otec pôsobil ako rektor na miestnej škole. Keď Eliáša Ladivera staršieho ustanovili v roku 1639 za pastora v Žiline, vrátil sa Ladiver ml. spolu s rodinou späť do svojho rodiska. Po štúdiách v Žiline (1639 – 1646), Levoči (1646) a Bratislave (1646 – 1650) odišiel na kalvínske gymnázium do Blatného Potoka (1650 – 1651), kde v rokoch 1650 – 1654 pôsobil Jan Amos Komenský ako

⁶ Uvedené funkčné uplatnenie alegórie možno názorne ilustrovať na príklade jezuitských školských hier z nemeckojazyčného prostredia. V polovici 17. storočia sa v nich alegorické postavy vyskytovali nielen v mezidziejstvomých chóroch, ale aj v dejových scénach, kde mohli s protagonistom komunikovať, usmerňovať jeho rozhodovanie alebo s ním vstupovať do konfliktu. Od poslednej tretiny 17. storočia dochádza k postupnému obmedzovaniu ich účasti na vlastnom dramatickom dejí a presunu do mezidziejstvomých chórov. Tu bolo ich úlohou obrazne sprehľadniť zmysel dramatickej situácie, aby divák bezprostredne rozpoznal jej jadro. V priebehu 18. storočia alegorické postavy síce zostávali bežnou súčasťou školských hier, no spravidla už nezasahovali do dejových scén a pôsobili najmä ako vizuálno-alegorická projekcia náboženskej roviny. Procesom sprehľadňovania abstraktných významov prostredníctvom scénickej názornosti sa posilňovala ideová zrozumiteľnosť hry a súčasne sa podporoval etický aj estetický účinok na diváka. Viac pozri JACKOVÁ, M. *Divadlo jako škola ctnosti a zbožnosti: jezuitské školské drama v Praze v první polovině 18. století*. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, 2011, s. 114 – 132; tiež ČERNÝ, V. *Barokní divadlo v Evropě*, s. 32; tiež SZAROTA, E. M. *Das Jesuitendrama im deutschen Sprachgebiet. Eine Periochen-Edition. Texte und Kommentare, I/1*. München: Wilhelm Fink, 1979, s. 49 a 54; tiež PAŠTEKA, J. *K trnavskej tradícii jezuitského barokového divadla: niekoľko poznámok na okraj veľkej témy*. In *Slovenské divadlo*, 1993, roč. 41, č. 3, s. 248.

⁷ Eliáš Ladiver ml. je autorom školských hier *Eleazar constans* (Vo viere neochvejný Eleazar, 1668) a *Papinianus Tetragonos* (Neochvejný Papinián, 1669). Zatiaľ čo pri hre *Eleazar constans* je autorská atribúcia v doterajšom stave bádania považovaná za ustálenú, pri hre *Papinianus Tetragonos* sa v domácej odbornej literatúre objavujú pochybnosti súvisiace s jej genézou a mierou originality. Tento námet spracoval aj nemecký barokový dramatik Andreas Gryphius v tragédii *Papinianus* (1659) a v domácom bádateľskom diskurze sa pripúšťa možnosť, že autor mohol Gryphiov text preložiť do latinčiny a adaptovať pre potreby prešovského evanjelického kolégia. V oboch spomínaných školských hrách účinkoval aj Ladiverov mladší brat Daniel Ladiver, známy najmä ako autor druhej básne v rámci pohrebnej spomienky *Lilietum Montis* z 26. apríla 1673, vydanaj v období Ladiverovho exilu v Tisovci (1673 – 1674). Na profesijný život Eliáša Ladivera ml. však malo zásadnejší vplyv účinkovanie mladého Imricha Tököliho, budúceho vodcu jedného z najmohutnejších protihabsburských povstaní, v školskej hre *Papinianus Tetragonos* (1669) než účinkovanie jeho brata Daniela. Tento vplyv sa naplno prejavil v osemdesiatych rokoch 17. storočia, na sklonku Ladiverovho života. Pozri MINÁRIK, J. *Baroková literatúra svetová, česká, slovenská*, s. 141; tiež CESNAROVÁ-MICHALCOVÁ, M. *Z divadelných počiatkov na Slovensku*. Bratislava: Národné divadelné centrum, 1997, s. 52 – 54; tiež RŮŽIČKA, V. *Eliáš Ladiver mladší, slovenský pedagóg: (príspevok k dejinám pedagogiky na Slovensku v 17. storočí)*. Turčiansky sv. Martin: Matica slovenská, 1946, s. 9 – 11 a 116; tiež *Lilietum Montis Georgii, Funere Acerbo, Virginis Pietate, Modestia, Pudicitia, Spectatissimae...* Anno M.DC.LXXIII. die XXVI. April. *Leutschoviae*. OSZK, RMK 1323; tiež PAŠTEKA, J. *K trnavskej tradícii jezuitského barokového divadla: niekoľko poznámok na okraj veľkej témy*. In *Slovenské divadlo*, s. 249.

radca pri reformovaní tunajšej školy, podporovanej rodinou Rákociovcov. Ladiver ml. tu študoval maďarčinu a tiež Komenského učebnú metódu. V štúdiách ďalej pokračoval na univerzitách vo Wittenbergu (1651 – 1652) a Erfurte (1652 – 1654), po ich završení sa vrátil do vlasti a začal sa venovať školskej praxi. Učiteľské a rektorské pôsobenie evanjelických kňazov na školách sa totiž v súlade s dobovým úzom chápalo ako prechodné štádium ich duchovnej kariéry. Pôsobil ako rektor v Žiline (1655 – 1661) a Bardejove (1661 – 1667), až napokon v roku 1667 prijal pastorský úrad v Liptovskej Teplej. Už 6. mája 1667 sa ho však náhle zriekol a prijal ponuku stať sa pedagógom na novozaloženom evanjelickom kolégiu v Prešove, kde pôsobil až do Vešelénia sprisahania (1670). Po jeho odhalení sa mesto Prešov spolu s ostatnými slobodnými kráľovskými mestami Horného Uhorska pridalo na stranu protihabsburského odboja. Tento čin sa v konečnom dôsledku ukázal ako neuvážení, pretože po krátkom a neorganizovanom odpore hornouhorských stolíc obsadil cisársky generál Spankau takmer celé územie dnešného východného Slovenska, vrátane Prešova. Následné represie cisárskeho dvora namierené proti stavovskej opozícii ako hlavnej reprezentantke protestantizmu v meste sa logicky dotkli aj samotného kolégia. Ladiver ml. bol nútený odísť do exilu (Tisovec, Kežmarok, Gdansk, Kráľovec, Lešno, Jena, Regen, Sibiň, Schäsburg), kde zotrval až do roku 1682, keď vojsko Imricha Tököliho obsadilo Prešov. Následne došlo k obnoveniu protestantskej cirkvi v meste i k obnoveniu prešovského evanjelického kolégia. Jeho vedenie ponúkol Tököli svojmu niekdajšiemu pedagógovi Ladiverovi ml. Ten ponuku prijal, vrátil sa zo sedmohradského exilu a ako rektor pôsobil na kolégiu až do svojej smrti 2. apríla 1686.⁸

Ladiverovu osobnosť výstižne charakterizoval jeho blízky spolupracovník a neskorší rektor prešovského evanjelického kolégia Ján Rezik. Podľa neho Ladiver ml. ako pedagóg vynikal neobyčajnou usilovnosťou, horlivosťou a svedomitou v plnení školských povinností. Svoje predmety sa usiloval podávať prakticky a keďže nechcel mať na vyučovacích hodinách pasívnych študentov, umožňoval žiakom pýtať sa na nejasnosti. Tým sa v istom ohľade vymykal dobovo rozšírenému, konfesijne normovanému a prevažne autoritatívnemu (ex cathedra) modelu výučby. Jeho horlivosť pre školu sa prejavovala aj tým, že zvykol obchádzať jednotlivé triedy a slovami i drobnými darmi povzbudzoval mládež k usilovnosti a k láske k vedám.⁹

Profesijný život a dramatická tvorba Ladivera ml., teda obdobie po jeho návraťte z univerzitných štúdií do vlasti, boli poznačené zásadnými celospoločenskými procesmi v Uhorsku, ktoré prirodzene ovplyvňovali aj vývoj protestantskej

⁸ Pozri REZIK, J. – MATTHAEIDES, S. *Gymnaziológia : dejiny gymnázií na Slovensku*. Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1971, s. 243 – 361; tiež RŮŽIČKA, V. *Eliáš Ladiver mladší, slovenský pedagóg : (príspevok k dejinám pedagogiky na Slovensku v 17. storočí)*, s. 52 – 54 a 100 – 109; tiež CESNAKOVÁ-MICHALCOVÁ, M. *Dramatik Ján Amos Komenský a humanistické divadlo*. Bratislava : Osvetový ústav, 1970, s. 13 – 27; tiež KÓNYA, P. *Prešovské evanjelické kolégium v politických zápasoch konca 17. a začiatku 18. storočia*. In *Prešovské evanjelické kolégium, jeho miesto a význam v kultúrnych dejinách strednej Európy*. (Eds. P. Kónya, R. Matlovič). Prešov : Biskupský úrad Východného dištriktu Evanjelickej cirkvi a.v. na Slovensku, 1997, s. 29 – 34.

⁹ Pozri REZIK, J. – MATTHAEIDES, S. *Gymnaziológia : dejiny gymnázií na Slovensku*, s. 243 – 246; tiež RŮŽIČKA, V. *Eliáš Ladiver mladší, slovenský pedagóg : (príspevok k dejinám pedagogiky na Slovensku v 17. storočí)*, s. 128 – 130.

dramaticko-divadelnej produkcie na území dnešného Slovenska. V rámci nich zohralo rozhodujúcu úlohu najmä postupné vytlačanie osmanskej moci z uhorského priestoru, ktoré po roku 1683 vstúpilo do rozhodujúcej fázy a vyústilo do zásadných územno-politických zmien potvrdených mierom z Karlovíc (1699). Významný bol však aj pretrvávajúci zápas medzi habsburským panovníkom Leopoldom I. a uhorskými stavmi, ktorý eskaloval do mohutných ozbrojených konfliktov. Na Ladiverov život mali v rámci tohto zápasu určujúci vplyv najmä udalosti spojené s Vešelénim sprisaháním (1664 – 1671) a povstaním Imricha Tököliho (1678 – 1685).¹⁰

Echá spomínaných celospoločenských udalostí sa nevyhnutne premietli aj do školskej hry *Eleazar constans* (Vo viere neochvejný Eleazar)¹¹, ktorú Ladiver ml. uviedol na prešovskom evanjelickom kolégiu 13. októbra 1668.¹² Práve táto inštitúcia, najmä vo svojej prvej dejinnej etape (1666 – 1711), zrkadlila búrlivý zápas medzi habsburským absolutizmom a uhorskou stavovskou spoločnosťou, teda zápas medzi katolíckou a evanjelickou cirkvou.¹³

V hre *Eleazar constans* spracoval Ladiver ml. námet zo starozákonných dejín,

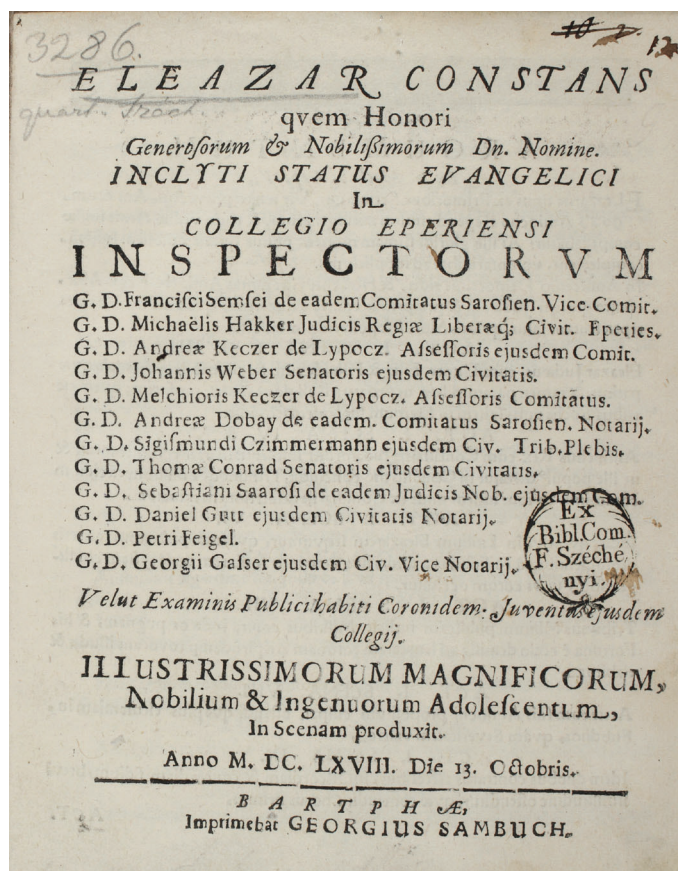
¹⁰ Pozri MRVA, I. – SEGEŠ, V. *Dejiny Uhorska a Slováci*. Bratislava : Perfekt, 2012, s. 178 – 191; tiež KÓNYA, P. Prešovské evanjelické kolégium v politických zápasoch konca 17. a začiatku 18. storočia. In *Prešovské evanjelické kolégium, jeho miesto a význam v kultúrnych dejinách strednej Európy*, s. 21.

¹¹ Tlačená periocha Ladiverovej školskej hry je dnes súčasťou Zbierky rukopisov a starých tlačí Národnej Széchényiho knižnice v Budapešti pod signatúrou RMK II. 1123. Jej kompletný text sa zachoval v rukopisnom zborníku drám nachádzajúcom sa v Literárnom archíve Slovenskej národnej knižnice pod signatúrou MJ 597. K najvýraznejším dlhom domácej umenovedy vo vzťahu k barokovej protestantskej školskej dráme slovenskej proveniencie patrí skutočnosť, že vydanie podstatnej časti evanjelických školských hier prešovskej proveniencie obsiahnutých v uvedenom rukopisnom zborníku, ktoré pripravoval Ján Vilikovský, sa napokon neuskutočnilo. Slovenská historiografia sa pritom dosiaľ venovala iba trom hrám z tohto korpusu. Pozri *Eleazar constans quem honori Generosum et Nobilissimum Dn. Nomine. Inclyti status evangelici in Collegio Eperiensis Inspectorum ... Velut examinibus Publici habitus Coronidem. Juventus ejusdem Collegii. Illustrissimum magnificorum, Nobilium et Ingenuorum Adolescentum, in scenam produxit. Anno MDCLXVIII. Die 13. Octobris, Bartphae, Imprimebat Georgius Sambuch*. OSZK, RMK II. 1123; tiež *Eleazar quem velut EXEMPLAR Verae et Constantis fidei. Inclyti Coll. Eper. Juventus Illustris Magnificia, Nobilissima, Ingenua Septem Scholarum in AREAM THEATRALEM induxit Die 3. Iduum Octobr. Anno 1668*. Slovenská národná knižnica – Literárny archív, MJ 597; tiež ČEČETKA, J. *Výbor zo slovenských pedagógov*. Bratislava : Štátne nakladateľstvo, 1947, s. 207 – 214; tiež KÝŠKOVÁ, M. Školské hry Eliáša Ladivera. In *Slovenské divadlo*, 1976, roč. 24, č. 2, s. 281 – 295; tiež MALLÁ, A. Jedna latinská školská hra z prešovského kolégia. In *Slovenské divadlo*, 1987, roč. 35, č. 1, s. 82 – 93.

¹² Podrobnejšie o dejinách ranonovovekého školského divadla v slobodnom kráľovskom meste Prešov pozri CESNAKOVÁ-MICHALCOVÁ, M. *Z divadelných počiatkov na Slovensku*, s. 49 – 63; tiež PINTÉR, M. Z. *Theatrum Eperjesiensis. Das Schultheater in Preschau und die Darstellung der Galeerensklaven auf der Bühne*. In VARGA, P. – KATSCHTHALER, K. – TAKÁCS, M. *Erinnerungsorte im Spannungsfeld unterschiedlicher Gedächtnisse: Galeerensklaverei und 1848*. Debrecen : Debreceni Egyetemi Kiadó, 2017, s. 61 – 78.

¹³ Zosilnenie protireformačného tlaku zo strany Viedne, vyplývajúce jednak z habsburskej nespokojnosti s kompromisom uzatvoreným s uhorskými evanjelikmi v roku 1645, jednak z posilnenia rekatolizačných a centralizačných tendencií v habsburskej monarchii po tridsaťročnej vojne, napokon podnietilo hornouhorské evanjelické stavy k ambícii vytvoriť protiváhu konfesiónalno-výchovnému vplyvu silnejúceho katolíckeho školstva na území východného Slovenska. Založením vyššej evanjelickej školy, resp. kolégia, chceli tieto stavy zároveň demonštrovať svoju pozíciu voči rastúcej absolutistickej moci viedenského panovníckeho dvora. Vyučovanie na prešovskom kolégiu sa slávnostne začalo 18. októbra 1667. Podľa školského poriadku, ktorý 16. apríla 1667 spísal pravdepodobne Ladiver ml., malo kolégium organizačnú štruktúru desaťtriedneho gymnázia a Ladiver ml. v ňom vyučoval logiku. Pozri KÓNYA, P. Prešovské evanjelické kolégium v období protireformácie (1670 – 1705). In *Prešovské evanjelické kolégium v kontextoch európskeho historického a filozofického vývinu*. (Ed. R. Dupkala). Prešov : ManaCon, 1998, s. 84 – 85; tiež RŮŽIČKA, V. *Eliáš Ladiver mladší, slovenský pedagóg : (príspevok k dejinám pedagogiky na Slovensku v 17. storočí)*, s. 52 – 62.

Titulný list tlačenej periochy školskej hry *Eleazar constans*. Országos Széchényi Könyvtár, Budapest, RMK II. 1123.

konkrétne 18. až 31. verš 6. kapitoly *Druhej knihy Makabejcov*¹⁴, zachytávajúci mučenicku smrť Eleazara počas sýrskej nadvlády v Palestíne v 2. stor. pr. Kr.¹⁵

¹⁴ Tento fakt koriguje v slovenskej historiografii zaužívané tvrdenie M. Cesnakovej-Michalcovej, že inšpiračný zdroj školskej hry *Eleazar constans* našiel Ladiver ml. v *Prvej knihe Makabejcov*. Porovnaj *Eleazar constans quem honori...* OSZK, RMK II. 1123; tiež *Eleazar quem velut...* Slovenská národná knižnica – Literárny archív, MJ 597 a CESNAKOVÁ-MICHALCOVÁ, M. *Divadlo na Slovensku v období feudalizmu (12. – 18. storočie)*. In *Kapitoly z dejín slovenského divadla*. (Ed. M. Cesnaková-Michalcová). Bratislava : SAV, 1967, s. 80 – 81; tiež CESNAKOVÁ-MICHALCOVÁ, M. *Z divadelných počiatkov na Slovensku*, s. 52 – 53.

¹⁵ Eleazarovský príbeh je východiskovo ukotvený v biblickom texte, a teda predstavuje predlohu, ktorá bola v ranonovovekom konfesijnom prostredí principiálne dostupná bez potreby sprostredkovania konkrétnou dramatickou tradíciou. Jeho základná situácia – konflikt medzi nátlakom na porušenie náboženského (Mojžišovho) zákona a rozhodnutím zachovať mu vernosť aj za cenu smrti – vytvára zreteľný etický a konfesijný rámec, ktorý sa v školskom prostredí dal prirodzene previesť do podoby didaktického exemplu. V tomto zmysle sa javí ako pravdepodobné, že Ladiver ml. pri voľbe námety vychádzal predovšetkým z autority biblického textu a z významového potenciálu samotného príbehu, nie nevyhnutne z jedinej konkrétnej dramatickej adaptácie. Analogické tematické okruhy možno sledovať aj v jezuitskej dramaticko-divadelnej produkcii. Ilustruje to repertoár školských hier uvádzaných napríklad v trnavskom a spišskokapitulskom prostredí, v ktorom sa objavujú martyrologické a hagiografické tituly tematizujúce konflikt medzi náboženskou vernosťou a nátlakom (vrátane jeho krajnej podoby – mučenickej smrti). V tejto súvislosti je vhodné pripomenúť aj repertoár Českej provincie Spoločnosti Ježišovej, ktorá sa v roku 1623 organizačne osamostatnila od Rakúskej provincie, vrátane pražského prostredia, kde sa obdobné tematické akcenty v jezuitských školských hrách takisto uplatňovali. Pozri CESNAKOVÁ-MICHALCOVÁ, M. *Z divadelných počiatkov na Slovensku*, s. 90 – 91; tiež JACKOVÁ, M.

Z hľadiska dobových nábožensko-propagačných a pedagogicko-didaktických cieľov ranonovovekej školskej drámy a tiež – v kontexte zmieneného spoločensko-politického diania možno autorovu voľbu námety považovať za opodstatnenú.¹⁶ Súhrnným názvom *Knihy Makabejcov* sa označujú štyri židovské spisy, ktoré opisujú helenizačnú politiku Seleukovcov v Palestíne, prenasledovanie Židov a ich náboženský i politický zápas pod vedením Makabejcov. V tejto súvislosti znamená helenizácia spontánne aj násilné šírenie helenistickej kultúry a jazyka v krajinách starovekého Blízkeho východu, ktoré si Alexander Veľký podmanil vojenskými výpravami. Polyteistické národy spravidla prijímali helenizačný proces bez väčších ťažkostí, aj vďaka jeho synkretickému charakteru. Židia v diaspóre sa napriek dôsledne zachovávanému monoteizmu postupne prispôbovali tomuto prostrediu i helenizačnému tlaku. Keď však Antiochus IV. Epifanes (175 – 163 pr. Kr.) začal aj Židom v Palestíne násilne vnucovať helenistickú kultúru, inštitúcie i spôsob života a otvorene ich prenasledovať, vyvolal tým ich povstanie pod vedením Makabejcov.¹⁷

TVORIVÉ UPLATNENIE ALEGÓRIE V DRAMATICKEJ SITUÁCII A DRAMATICKEJ POSTAVE HRY *ELEAZAR CONSTANS*

V ďalšom výklade sa zameriame na explikáciu povahy a funkcie alegórie v Ladiverovej školskej dráme *Eleazar constans*, a to v rovine jej tvorivého uplatnenia v dvoch konštitutívnych zložkách dramatického textu: v dramatickej situácii a v dramatickej postave.

Pokiaľ ide o kompozičnú výstavbu hry *Eleazar constans*, už pri prvom pohľade na úvodné strany jej kompletného rukopisného textu si možno všimnúť, že dramatický dej sa začína prólogom. Bezprostredne po ňom nasleduje prvé dejstvo členené na deväť výstupov, posledný z nich uzatvára zborová scéna. Druhé dejstvo je rozdelené do šiestich výstupov, na rozdiel od prvého dejstva je tu zborová scéna umiestnená medzi piaty a šiesty výstup. Tretie a štvrté dejstvo pozostávajú zhodne z ôsmich výstupov, pričom zborové scény v oboch dejstvách nasledujú po ich záverečných výstupoch. Piate dejstvo je členené na šesť výstupov, po záverečnom nasleduje epilóg a bezprostredne po ňom doslov rečníka¹⁸ (Orator).¹⁹

Divadlo jako škola ctnosti a zbožnosti : jezuitské školské drama v Praze v první polovině 18. století, s. 112 – 217; tiež VARŠO, M. a kol. *Pallas Scepusiensis. Školské hry Jezuitského gymnázia v Spišskej Kapitule (1648 – 1672)*. Košice : Spoločenskovedný ústav CSPV SAV, 2017, s. 122 – 145 a 160 – 170.

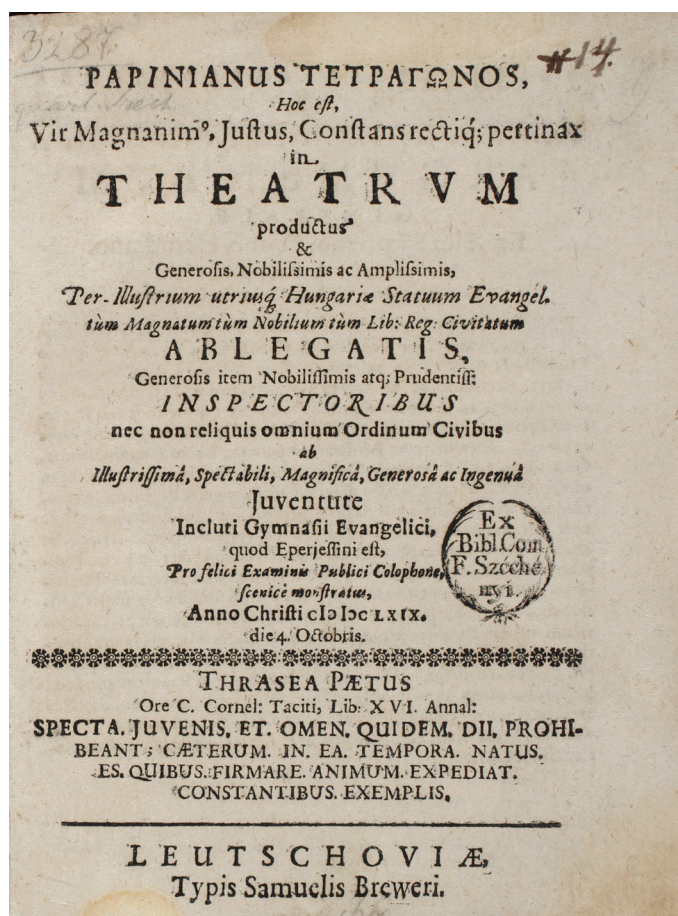
¹⁶ Hoci *Prvá a Druhá kniha Makabejcov* nie sú v protestantskej tradícii súčasťou biblického kánonu, v rámci apokryfov zaujímajú výrazné postavenie a v barokovej evanjelickej dramaticko-divadelnej produkcii slúžili ako obľúbený zdroj námětov. Pozri *Biblia*. Trnava : Spolok svätého Vojtecha, 2012, s. 1298.

¹⁷ Na rozdiel od protestantov zaradila katolícka cirkev, v nadväznosti na starokresťanskú tradíciu, *Prvú a Druhú knihu Makabejcov* medzi deuterokanonické spisy *Starého zákona*. Ich kanonický status záväzne definoval Tridentský koncil (1546) a potvrdil ho Prvý vatikánsky koncil (1870). Pozri *Biblia*, s. 1296 – 1298.

¹⁸ Z rukopisného prameňa sa dozvedáme, že skôr ako boli po skončení divadelného predstavenia študentom rozdane odmeny, vystúpil s príhovorom rektor prešovského evanjelického kolégia, profesor teológie a orientálnych jazykov Samuel Pomarius, ktorý popri inom vyzdvihol Eleazarovu udatnosť. Porov. *Eleazar quem velut...* Slovenská národná knižnica – Literárny archív, MJ 597 a RŮŽIČKA, V. *Eliáš Ladiver mladší, slovenský pedagóg : (príspevok k dejinám pedagogiky na Slovensku v 17. storočí)*, s. 63.

¹⁹ Do istej miery odlišnou kompozičnou výstavbou sa vyznačuje Ladiverova školská hra *Papinianus Tetragonos*,

Titulný list tlačenej periochy školskej hry *Papinianus Tetragonos*. Országos Széchényi Könyvtár, Budapest, RMK II. 1185.

Už v úvode dramatického textu možno identifikovať tvorivé uplatnenie alegórie. Ústrednú dramatickú situáciu sujetu²⁰ prólogu rámcuje rozhovor dvoch antických filozofov, Hérakleita z Efezu a Demokrita z Abdér, ktorí horlivo debatujú o príčine

ktorá bola uvedená na prešovskom evanjelickom kolégiu 4. októbra 1669. Jej prepis je zachovaný v spomínanom rukopisnom zborníku prešovských školských drám (Slovenská národná knižnica – Literárny archív, signatúra MJ 597) a má podobu výtahu z hry. Za smerodajný prameň teatrologického bádania preto možno považovať tlačenej periochy tejto Ladiverovej školskej hry, ktorá je v súčasnosti uložená v Zbierke rukopisov a starých tlači Národnej Széchényiho knižnice v Budapešti pod signatúrou RMK II. 1185. V porovnaní s hrou *Eleazar constans* sa *Papinianus Tetragonos* rovnako začína prólogom, je členená do piatich dejstiev a po ich ukončení nasleduje epilóg, odlišuje sa však rozvrhnutím počtu výstupov v jednotlivých dejstvách a osobitným uplatnením medzihier. Z porovnania vyplýva, že kompozičná výstavba oboch Ladiverových školských hier sa v mnohých ohľadoch zhoduje s formálnymi znakmi školských hier 16. storočia, ktoré opísala Milena Cesnaková-Michalcová v *Kapitolách z dejín slovenského divadla*. Preto možno konštatovať, že baroková protestantská školská hra na území dnešného Slovenska sa po formálnej stránke výraznejšie neodlišovala od protestantskej školskej hry obdobia reformačného humanizmu. Pozri CESNAKOVÁ-MICHALCOVÁ, M. *Divadlo na Slovensku v období feudalizmu (12. – 18. storočie)*. In *Kapitoly z dejín slovenského divadla*, s. 46.

20 Rozbor školskej hry vychádza z juxtapozície sujetov tlačenej periochy a kompletného rukopisného textu a kriticky nadväzuje na výskumné rezultáty Jozefa Minárika a Márie Kýškovej, ktorí sa tejto hre ako jedni z mála slovenských bádateľov venovali podrobnejšie. Porov. *Eleazar constans quem honori...* OSZK, RMK II. 1123; tiež *Eleazar quem velut...* Slovenská národná knižnica – Literárny archív, MJ 597 a MINÁRIK, J. *Baroková literatúra svetová, česká, slovenská*, s. 141 – 144; tiež KÝŠKOVÁ, M. *Školské hry Eliáša Ladivera*. In *Slovenské divadlo*, s. 281 – 288.

svojich exaltovaných pocitov. Hérakleita trápi prepriaty smútok, Demokritos sa smeje. V priebehu diskusie dospejú ku konsenzu, že príčinou ich frenetického duševného rozpoloženia nie je nič iné ako pomätenosť sveta, keďže sýrsky kráľ Antiochus má v pláne zdecimovať celú Judeu a zabiť Eleazara.

Po výstupe dvoch starogréckych mysliteľov nasleduje výstup dvoch alegorických postáv, Mors (Smrť) a Morticula (Smrtka). V ňom Smrť svojej spoločníčke približuje Eleazarov nevyhnutný osud, t. j. jeho blížiaci sa krutý skon. Tento výstup, ktorý nadväzuje na expozíciu a v istej miere ju opakuje, spolu s predošlým výstupom v rámci prólogu predznamenáva vlastný dramatický dej.

Sujet prvého dejstva obsahuje tri východiskové dramatické situácie majúce vplyv na vývoj dramatického deja v nasledujúcich štyroch dejstvách.

Prvú z nich predstavuje útek Eleazara, jeho manželky, syna, dcéry a troch druhov z Judey do Egypta, vynútený ich prenasledovaním pre vierovyznanie. Počas úteku prepukne medzi Eleazarovými druhmi a jeho rodinou skepsa, ktorá vyústi do úvah o rezignácii na ďalší únik. Sú to práve Eleazarove cnosti, neochvejnosť (*constantia*) a zbožnosť (*pietas*), ktoré napokon všetkých prítomných utvrdia v ich pôvodnom odhodlaní ujsť pred Sýrčanmi do Egypta a uchrániť si tak nielen život, ale predovšetkým židovskú vieru. Eleazar v tomto kontexte nápadne pripomína alegorickú postavu *Constantia* (Neochvejnosť), čo Ladiver zdôraznil aj v samotnom názve hry.

Druhou východiskovou dramatickou situáciou je mylná domnienka Sýrčanov, že Židia nimi odjakživa pohŕdajú a vysmieávajú sa ich národu. Práve to vedie k tomu, že sýrsky kráľ Antiochus sa po rozhovore so svojím tribúnom a poradcami definitívne rozhodne konať: Židia sa pred ním musia buď pokoriť, alebo zomrieť. V tejto súvislosti zohráva dôležitú úlohu alegorická postava *Fortúna* (Šťastena), ktorá s víťazným vavrínovým vencom v ruke povzbudzuje Antiochovo vojsko do boja proti Židom.

Tretiu bazálnu dramatickú situáciu, avšak bez prítomnosti alegorických postáv, predstavuje odmietnutie úteku veľkou skupinou Židov, ktorí sa nepridali k Eleazarovi pri odchode do Egypta a rozhodli sa martýrsky vzdorovať svojmu osudu vo vlasti.

Sujet druhého dejstva školskej hry obsahuje tri fundamentálne dramatické situácie, ktoré determinujú vývoj dramatického deja v nasledujúcich troch dejstvách.

Prvou z nich je porážka a následné zajatie mnohých vzdorujúcich Židov v Judei, vrátane Žida menom *Proschenius*, ktorý vie, kde v egyptskej púšti sa skrýva Eleazar so svojou rodinou a druhmi. Práve tento vojenský úspech vyburcuje Antiocha k priam posadnutému odhodlaniu čo najskôr Eleazara vypátrať. Napomáha mu tribún, ktorý prinúti zajatého *Proschenia* prezradiť Eleazarov úkryt.

Druhú určujúcu dramatickú situáciu rámcuje spor medzi alegorickou postavou *Atheismus* (Neverectvo) a *Polytheismus* (Mnohobožstvo), týkajúci sa opodstatnenosti uctievania bohov. V jeho priebehu sa postavy nečakane zblížia, keďže ich spája rovnaká túžba, a to vyvraždenie židovského národa, vrátane Eleazara. Tento poznatok, posilnený spojenectvom s Mnohobožstvom, ženie *Neverectvo* v ústrety ďalším židovským utečencom, ktorých vieru, ako aj odôvodnenosť ich úteku sa usiluje otriasť Išťou, čo sa mu napokon aj podarí.

Tretou príznačnou dramatickou situáciou je šírenie zvestí o krutostiach sýrskeho prenasledovania Židov v Judei za hranice Egypta. Syn egyptského faraóna, princ Honorius, ho vyhodnotí ako neakceptovateľné, keďže svoju krajinu považuje za historicky daného ochrancu židovského národa, a je pripravený okamžite poskytnúť utečencom azyl.

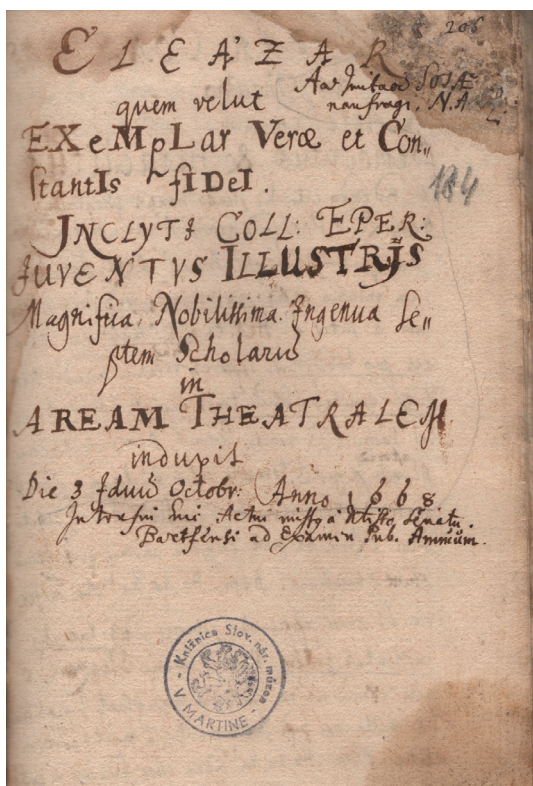
Sujet tretieho dejstva školskej hry obsahuje dve základné dramatické situácie, ktoré formujú vývoj dramatického deja v nasledujúcich dvoch dejstvách.

Prvou je prijatie Eleazara, jeho rodiny a druhov pod ochranu egyptského faraóna Pasemsesa. Ten si vo svojej veľkorysosti spočiatku neuvedomuje, aké dôsledky bude toto rozhodnutie už onedlho mať pre mier a stabilitu v jeho ríši.

Druhou situáciou je cieľavedomé rozvíjanie predošlých lŕstí zo strany alegorickej postavy Neverectva, ktorá sa spolu s postavou Furor (Zúrivosť) a postavou Discordia (Nesvornosť) usiluje nájsť spôsob, ako prilákať Eleazara späť do Judey. Jej úskoky v personifikovanej rovine predznamenávajú následné vojenské ťaženie drakónskeho Antiocha proti Egyptu.

V sujete tretieho dejstva vystupujú aj ďalšie alegorické postavy – Glória (Sláva), Mars (Vojna), Pax (Mier), Livor (Závisť), Ubertas (Hojnosť), Constantia (Neochvejnosť), Fortitudo (Statočnosť) a Observantia (Poslušnosť), ktoré v záverečnom ôsmom výstupe tematizujú predovšetkým ideálne atribúty vlády, teda hodnotový rámec „dobrej vrchnosti“ ako morálneho predpokladu poriadku v krajine, bezpečia, ale aj úrody a prosperity. Hoci tento výstup neprináša zásadný posun v kauzálnom napredovaní vlastného dramatického deja, nemožno ho redukovať na spomalenie dramatickej akcie. Skôr je potrebné ho vnímať ako významové zastavenie, ktoré dramatický konflikt ozrejmuje a morálne usmerňuje. V rámci dramatickej výstavby plní výstup funkciu interpretačného aj axiologického rámcovania situácie: sprehľadňuje, v akých kategóriách má divák čítať dramatický konflikt a aké morálne kritériá vstupujú do posudzovania konania postáv v jeho nasledujúcom vývine.²¹

21 „(...) SLÁVA: Neznalá umenia si, hodnotu nepoznáš; a chytené tiene považuješ za múdrosť – pre seba? pre seba? Uctievaš prázdne meno; no pravú lásku k cnosti odhadzuješ a myslíš si, že odmenou je potlesk. STATOČNOSŤ: Ó Sláva, klamárika! Češť nestojí na dyme. Nie na malbe ani na hlase, ale na pevnom srdci. Stojím pri Marsovi, no nebojujem proti Mieru: pravá statočnosť je preda strážkyňou pokoja. MARS: Všeobecný omyl! Mečom hlúpo nazývaš táborový lomoz vojen a vlastné Marsove besy; som nevinný; som služobníkom Cnosti a Pokoja; od prírody bezpečný, rozviaty, nepremožený hanbou ani ochabnutosťou. MIER: Zdrž sa, Mars; nie každé víťazstvo je spravodlivé. Kto sa raduje z krvi, ten si pletie vavrín zo zločinu. Ja chránim ľud; ja upevňujem zmluvy; a bezo mňa aj sama cnosť pracuje v tieni. ZÁVISŤ: Šťastný je v utrpení ten, komu horí zbožnosť pre Boha, kto je ľudu vodcom spravodlivosti: tá je spása duše. Ale vy – čo z toho? zbožnosť pomalá? spravodlivosť otáľavá? kým sa Fortúna rúti, vy hádzate slová bez sily. POSLUŠNOSŤ: Zbožnosť vraví: chceli ste spolu, hoci prinútení; no zdravá Stálosť rodí spravodlivý mier. Držte mieru; zachovávajúte zákony; noste v sebe bázeň Božiu. HOJNOSŤ: Keď sa hned vykrikuje o veľkej sláve, a hlupák pije jed i v tráve: nie je hojnosť majetku vždy obrazom cnosti. Ja prinášam dary; no dary sú zlé pre pyšných. SLÁVA: Odstraňujem lernské obludy Marsa, odnímam svetlu poctu! Načo mne žezlo? načo koruny? načo líče? Rím ma videl; národ ma sleduje; scéna ma korunuje – čo je vám po mne? čo po mojom svetle? NEOCHVEJNOSŤ (Trúba.): Kto Neochvejnosťou rovnako ozdobi prázdne duše, tomu sa srdce obnoví aj z vlastného prachu. Prečo ma držíš v putách, ó krutý údel! Údery Fortúny znášame; no nádej nie je pomínuteľná. Čo dnes láme, to zajtra zbožnosť napravi. Taký je život: kde je sláva večná, tam sa strach zo smrti mení na hru. STATOČNOSŤ: Túžené radosti menia tváre: jednu dáva Bohu zbožnosť, druhú ľudu zbrane. Kde spravodlivosť rozväzuje uzly, tam sa mier vracia domov. MIER: Chodte; učte sa odvážnemu pokoju; lebo bez mieru je Mars sám sebe vojnou. MARS: A bez Marsa sa mier často zosype strachom: pravá zhoda spája oboje. (...)“ Pozri *Eleazar quem velut...* Slovenská národná knižnica – Literárny archív, MJ 597, s. 239 – 242.

Titulný list kompletného rukopisného textu školskej hry *Eleazar constans*. Slovenská národná knižnica – Literárny archív, Martin, MJ 597.

etické perspektívy rámcujú Eleazarovu situáciu a tematizujú jeho vnútorný konflikt medzi zodpovednosťou za bezpečnosť vlastnej rodiny i spoločníkov a zodpovednosťou za Egyptanov, ktorí hynú vo vojne so Sýriou. Spravodlivosť odôvodňuje svoju prítomnosť na zemi nárekom a sťažnosťami, ktoré k nej doliehajú od trpiaceho ľudu, a odpovedá prísľubom pomsty tyranovi. V rámci významovej logiky hry tak reprezentuje retribučný model spravodlivosti, v ktorom sa víťazstvo nad nepriateľom chápe ako obnovenie porušeného poriadku prostredníctvom odplaty. Naproti tomu Trpezlivosť zakladá svoju autoritu na schopnosti znášať ťažkosti a zvíťaziť vytrvaním, čím presúva ťažisko dramatického konfliktu z vonkajšieho (vojensko-politického) horizontu do roviny vnútornej mravnej integrity. Výstup alegorických postáv preto nefunguje ako redundantné prerušenie deja, ale ako jeho etické exponovanie: pomenúva hodnotové napätie, ktoré sa v dramatickom konaní následne konkretizuje.

Sujet piateho dejstva je vystavaný na dvoch kľúčových dramatických situáciách, ktoré vyúsťujú do záverečnej apoteózy sprostredkovanej dvoma alegorickými postavami. Práve tento záverečný výstup uzatvára dramatický dej v intenciách dobových nábožensko-propagačných a pedagogicko-didaktických cieľov školskej hry.

Sujet štvrtého dejstva školskej hry obsahuje jednu významnú dramatickú situáciu ovplyvňujúcu vývoj dramatického deja v poslednom dejstve.

Napriek zdanlivému bezpečiu panovníckeho dvora kráľa Pasemesa je Eleazar prenasledovaný nielen alegorickou postavou Neverectva, ktorá ho pokúša, aby zradil vieru, ale aj výčitkami vlastného svedomia v súvislosti s čoraz väčšími úspechmi Antiochovho vojenského ťaženia v Egypte. Aj preto sa napokon odhodlá vrátiť do vlasti, navzdory varovaniam egyptského faraóna a jeho syna Honoria. Týmto Eleazarovým rozhodnutím sa zároveň naplňa jeho osud, ktorý už v sujete prógu predznamovala alegorická postava Smrti. Eleazarova cesta do Judey si vyberá krutú daň: jeho dve deti roztrhajú levy a jeho spoločníka zajmú sýrski vojaci.

Vo štvrtom dejstve sa objavujú aj ďalšie alegorické postavy, Justitia (Spravodlivosť) a Patientia (Trpezlivosť), ktoré ako dve konkurenčné

Prvú dramatickú situáciu tvorí Eleazarov návrat do Judey. Počas plavby na rozbúrenom mori sa jeho manželka utopí spolu s námorníkom, ktorý sa ju pokúša zachrániť. Eleazar je v prístave zajatý a predvedený pred Antiocha.

Druhú dramatickú situáciu predstavuje Antiochova snaha donútiť Eleazara pod hrozbou smrti zjesť bravčové mäso, a tým sa zriecť vierovyznania. Eleazar nechce, neodmieta nielen samotný akt, ale aj ponúkanú lešť dvoch spoluzajatých Židov, ktorí mu radia zjesť namiesto bravčového mäsa iné mäso, ktoré ich vierovyznanie nezaakazuje. Jeho osud sa spečatuje: je nemilosrdne popravený, jeho telo je ponechané vtáctvu a hlava napichnutá na kôl.

Dramatický dej piateho dejstva uzatvára apoteóza, v ktorej alegorické postavy Spes (Nádej) a Patientia (Trpezlivosť) za prítomnosti štyroch anjelov korunujú Eleazarovu hlavu a odnášajú ju do neba. Záverečná scéna tak premieňa martýrske utrpenie na triumf viery a súčasne formuluje didaktickú pointu adresovanú divákovi.

Popri oboch dramatických situáciách je pre záverečné dejstvo typický aj sled alegorických vstupov – Nox (Noc), Trpezlivosť, Providentia Dei (Božia prozreteľnosť), Eventus (Dôsledok) a boh Neptún –, ktoré nemajú primárne dejotvornú funkciu, ale predznačujú a hodnotovo rámcujú udalosti počas plavby pri Eleazarovom návrate do Judey. Zároveň tematizujú psychický i fyzický nátlak, ktorému je Eleazar vystavený zo strany Antiocha; osobitne to platí pre výstupy, v ktorých Zúrivosť prenasleduje Trpezlivosť a tá hľadá oporu v Božej prozreteľnosti. Alegorické vstupy tak prepájajú vonkajší priebeh udalostí s ich mravným čítaním a pripravujú pôdu pre záverečnú apoteózu.

Epilóg školskej hry sa v porovnaní s prológom a jednotlivými dejstvami vyznačuje absenciou dramatickej situácie v prísnom zmysle slova: neponúka ďalší dejový zvrät, ale uzatvára predvedený príbeh hodnotiacim a mravno-didaktickým gestom. Jeho funkcia je predovšetkým interpretačná a apelatívna. Obracia sa priamo na diváka a explicitne formuluje kľúčové poučenie, ktoré má z predvedeného deja vyplynúť.

„Predviedli sme vám život Eleazara, diváci.

A keď ste naň upriamili svoj zrak, pochopili ste toto:

svet je naším divadlom a v rozličných skutkoch

ste videli súladný príklad.

Chceli ste sa učiť viac než sa smiať – a to je lepšie:

milovať cnosť, nie naháňať slávu.

Kto je pridlho ľahkovážny, ten zvykne rýchlo padnúť. Ó, odvážna duša!

Ó, preslávne srdce, ktoré si v toľkých srdciach postavilo vlastné divadlo,

kým tvojím leskom žije láska.

Neusiluj sa za každú cenu udobriť tých, čo sa hnevajú, ak kráčaš po pravej ceste;

lebo nechceli sme sa len páčiť, chceli sme byť užitoční.

Zverujeme vás Bohu; zverte aj vy nás Bohu.

A teraz, diváci, buďte zbohom, zostaňte nám naklonení

a tleskajte.“²²

22 Pozri *Eleazar quem velut...* Slovenská národná knižnica – Literárny archív, MJ 597, s. 256 – 257. Za kritický preklad latinských, resp. neolatiných prameňov autor štúdie ďakuje filologičke a teatrologičke Martine Daubravovej.

ZÁVER

Rozbor Ladiverovej školskej hry *Eleazar constans*, vychádzajúci z juxtapozície sujetového obrysu tlačenej periochy a kompletného rukopisného textu a kriticky nadväzujúci na doterajšie výskumné výsledky domácej historiografie, umožnil presnejšie vymedziť charakter tvorivého uplatňovania alegórie v barokovej protestantskej školskej dráme slovenskej proveniencie. Ukázalo sa, že alegória v Ladiverovom texte neplní iba ornamentálnu alebo exemplifikačnú funkciu, ale pôsobí ako kompozičný a významotvorný princíp, ktorý vstupuje do dramatickej výstavby hry v dvoch konštitutívnych rovinách: dramatickej situácie a dramatickej postavy. Ladiver ml. pritom pracuje s rozvinutým aparátom alegorických postáv, od cností a afektov cez princípy panovania a poriadku až po metafyzické kategórie, čím rozširuje dramatický konflikt o výrazný hodnotový rozmer.

V rovine dramatickej situácie sa alegorické výstupy opakovane uplatňujú ako prostriedok predznačenia, hodnotového rámcovania a interpretačného usmernenia deja. Ich prítomnosť nevytvára alternatívnu dejovú líniu, ale stabilizuje spôsob čítania dramatického konfliktu. Zviditeľňuje mravné kritériá, na základe ktorých sa majú posudzovať rozhodnutia postáv, a priebežne prekladá biblicko-historický námet do jazyka ranonovovekej konfesijnej a pedagogickej normativity.

V rovine dramatickej postavy sa alegória koncentruje najmä do kreovania figúry Eleazara ako konštantného subjektu, ktorého konanie sa stáva nositeľom paradigmy neochvejnosti, a zároveň do antagonistického pôsobenia personifikovaného Neverectva. Práve v tejto kľúčovej konfigurácii – Eleazar/Neochvejnosť, Štastena a Neverectvo – sa ukazuje najvyššia miera dejovej účinnosti alegórie. Nejde len o komentovanie diania, ale o jeho aktívne nasmerovanie, iniciovanie a eskaláciu dramatického konfliktu.

Zistenia štúdie zároveň potvrdzujú, že Ladiverova školská hra je reprezentatívnym prameňom pre pochopenie protestantskej školskej drámy na území dnešného Slovenska, ktorá si vyžaduje systematickú revíziu a pevnejšie metodologické ukotvenie v domácom umenovednom diskurze. *Eleazar constans* ukazuje, že alegória je v tejto tradícii nosným umeleckým mechanizmom, prostredníctvom ktorého sa dramatický text stáva nástrojom formácie, keďže integruje estetickú, konfesijnú a pedagogickú rovinu do jednotnej významovej stratégie. V tomto zmysle štúdia prispieva k doplneniu bazálneho výskumu a zároveň otvára priestor pre ďalšie komparatívne sondy, ktoré môžu tento doteraz marginalizovaný fenomén barokovej protestantskej školskej dramaticko-divadelnej produkcie na území dnešného Slovenska presvedčivo začleniť do syntetických dejín slovenskej drámy a divadla.²³

23 Hoci evanjelické školské hry na území dnešného Slovenska v 17. storočí smerovali prednostne k pedagogicko-didaktickým a mravoučným cieľom, tematicky sa opierali najmä o školský náukový materiál či cirkevnú históriu a neraz niesli aj protihabsburské akcenty, tento obraz treba chápať ako prevládajúcu tendenciu, nie ako bezvýnimkovú normu. Preto je produktívne doplniť záverečné konštatovania stručnou komparáciou s textom, ktorý na prvý pohľad stojí proti

Realizáciu výskumu podporil z verejných zdrojov
formou štipendia Fond na podporu umenia

U. fond
na podporu
umenia

LITERATÚRA

- Biblia*. Trnava : Spolok svätého Vojtecha, 2012. 1885 s. ISBN 978-80-7162-888-0.
- BOČKOVÁ, Alena – BOBKOVÁ-VALENTOVÁ, Kateřina – JACKOVÁ, Magdaléna. *Theatrum Neolatinum. Latinské divadlo v českých zemích. Nová ediční řada ve světle bádání o školském divadle raného novověku*. In *Sambucus XI : práce z klasické filologie, latinské medievalistiky a neolatinistiky*. Trnava : Filozofická fakulta Trnavskej univerzity, 2016, s. 119 – 144. ISSN 2453-7284.
- CESNAKOVÁ-MICHALCOVÁ, Milena. *Divadlo na Slovensku v období feudalizmu (12. – 18. storočie)*. In *Kapitoly z dejín slovenského divadla*. (Ed. Milena Cesnaková-Michalcová). Bratislava : SAV, 1967, s. 11 – 179.
- CESNAKOVÁ-MICHALCOVÁ, Milena. *Dramatik Ján Amos Komenský a humanistické divadlo*. Bratislava : Osvetový ústav, 1970. 39 s.
- CESNAKOVÁ-MICHALCOVÁ, Milena. *Z divadelných počiatkov na Slovensku*. Bratislava : Národné divadelné centrum, 1997. 180 s. ISBN 80-85455-29-3.
- ČEČETKA, Juraj. *Výbor zo slovenských pedagógov*. Bratislava : Štátne nakladateľstvo, 1947. 220 s.
- ČERNÝ, Václav. *Barokní divadlo v Evropě*. Příbram : Pistorius & Olšanská, 2009. 246 s. ISBN 978-80-87053-33-1.
- Eleazar quem velut EXeMpLar Verae et ConstantIs fIdel. Inclyti Coll: Eper: Juventus Illustris Magnificia, Nobilissima, Ingenua Septem Scholarum in AREAM THEATRALEM induxit Die 3. Iduum Octobr. Anno 1668*. Slovenská národná knižnica – Literárny archív, MJ 597.
- Eleazar constans quem honori Generosum et Nobilissimorum Dn. Nomine. Inclyti status evangelici in Collegio Eperienti Inspectorum ... Velut examinis Publici habiti Coronidem. Juventus ejusdem Collegii. Illustrissimorum magnificorum, Nobilium et Ingenuorum Adolescentum, in scenam produxit. Anno MDCLXVIII. Die 13. Octobris, Bartphae, Imprimebat Georgius Sambuch*. Országos Széchényi Könyvtár, Budapest, RMK II. 1123.
- Fatum Austriacum / Rakouský úděl*. (Ed. Magdaléna Jacková). Praha : Institut umění – Divadelní ústav, 2023. 151 s. ISBN 978-80-7008-488-5.

tomuto prúdu: so školskou hrou Jána Rehlina *Fatum Austriacum* (Rakúsky údel), uvedenou roku 1659 na protestantskom gymnáziu v Prešporku pri príležitosti zvolenia a korunovácie Leopolda I. za rímskeho cisára. Nie preto, aby sa relativizoval konflikt medzi habsburským absolutizmom a uhorskou stavovskou spoločnosťou, ale aby sa ukázalo, že aj v rámci tej istej konfesijnej dramaticko-divadelnej produkcie mohli vzniknúť odlišné dramaturgické stratégie, rozličné funkčné režimy alegórie a rozdielne formy konfesijno-politickej sebaaprezentácie. Stručné komparatívne porovnanie hier *Eleazar constans* a *Fatum Austriacum* spresňuje, že alegória v protestantskej školskej dráme nefunguje ako ornamentálna rétorická vrstva, ale ako konštitutívny princíp fabuly, teda ako mechanizmus organizujúci kauzálne reťazenie udalostí a riadiaci pohyb dramatického diania. Tento princíp sa však realizuje v dvoch odlišných režimoch. V Ladiverovej hre *Eleazar constans* zostáva východiskom biblicko-historický námet, do ktorého alegorické postavy vstupujú rámcujúco a intervenčne: normujú významové čítanie dramatickej situácie a v kritických bodoch pôsobia ako dramaturgické spúšťače konfliktu. Naproti tomu Rehlínovo *Fatum Austriacum* zakladá svet hry na alegorickom princípe: dejinné a politické dianie nie je alegóriou iba komentované, ale je ňou priamo modelované. Komparácia tak ukazuje, že alegória môže byť intervenovať do biblicko-historickej fabuly a riadiť jej interpretáciu, alebo nahradiť sujetový pôdorys a stať sa samotným princípom sveta hry. V oboch prípadoch pritom funguje ako spojovací uzol medzi dramaturgickou organizáciou, pedagogikou a ideovou legitimitáciou. Porovnaj *Eleazar quem velut...* Slovenská národná knižnica – Literárny archív, MJ 597, s. 207 – 257 a *Fatum Austriacum / Rakouský úděl*. (Ed. M. Jacková). Praha : Institut umění – Divadelní ústav, 2023, s. 8 – 137.

- JACKOVÁ, Magdaléna. *Divadlo jako škola ctnosti a zbožnosti : jezuitské školské drama v Praze v první polovině 18. století*. Praha : Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, 2011. 278 s. ISBN 978-80-7308-360-1.
- KÓNYA, Peter. Prešovské evanjelické kolégium v období protireformácie (1670 – 1705). In *Prešovské evanjelické kolégium v kontextoch európskeho historického a filozofického vývinu*. (Ed. Rudolf Dupkala). Prešov : ManaCon, 1998, s. 81 – 102. ISBN 80-85668-73-4.
- KÓNYA, Peter. Prešovské evanjelické kolégium v politických zápasoch konca 17. a začiatku 18. storočia. In *Prešovské evanjelické kolégium, jeho miesto a význam v kultúrnych dejinách strednej Európy*. (Eds. Peter Kónya, René Matlovič). Prešov : Biskupský úrad Východného dištriktu Evanjelickej cirkvi a.v. na Slovensku, 1997, s. 21 – 44. ISBN 80-967951-0-4.
- KÝŠKOVÁ, Mária. Školské hry Eliáša Ladivera. In *Slovenské divadlo*, 1976, roč. 24, č. 2, s. 281 – 295. ISSN 0037-699X.
- Lilietum Montis Georgii, Funere Acerbo, Virginis Pietate, Modestia, Pudicitia, Spectatissimae... Anno M.DC.LXXIII. die XXVI. April. Leutschoviae*. Országos Széchényi Könyvtár, Budapest, RMK 1323.
- MALLÁ, Alexandra. Jedna latinská školská hra z prešovského kolégia. In *Slovenské divadlo*, 1987, roč. 35, č. 1, s. 82 – 93. ISSN 0037-699X.
- MINÁRIK, Jozef. *Baroková literatúra svetová, česká, slovenská*. Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1984. 388 s.
- MRVA, Ivan – SEGEŠ, Vladimír. *Dejiny Uhorska a Slováci*. Bratislava : Perfekt, 2012. 397 s. ISBN 978-80-8046-586-5.
- Papinianus Tetragonos, hoc est, Vir Magnanimus, Justus, Constans rectique pertinax in Theatrum productus et Generosis, Nobilissimis, ac Amplissimis Per-Illustrium utriusque Hungariae statuum Evangel. tum Magnatum tum Nobilium tum Lib. Reg. Civitatum Ablegatis, Generosis item Nobilissimis atque Prudentissimis Inspectoribus, nec non reliquis omnium Ordinum civibus ab Illustrissima, Spectabili Magnificia, Generosa ac Ingenua Juventute Incluti Gymnasii Evangelici, quod Eperiessini est, Pro felici Examinis Publici Colophone scenice monstratus Anno Christi M.DC.LXIX. die 4. Octobris. Leutschoviae : Samuelis Breweri*. Országos Széchényi Könyvtár, Budapest, RMK II. 1185.
- PAŠTEKA, Július. K trnavskej tradícii jezuitského barokového divadla : niekoľko poznámok na okraj veľkej témy. In *Slovenské divadlo*, 1993, roč. 41, č. 3, s. 227 – 259. ISSN 0037-699X.
- PINTÉR, Márta Zsuzsanna. *Theatrum Eperjesiensis. Das Schultheater in Preschau und die Darstellung der Galeerensklaven auf der Bühne*. In VARGA, Pál – KATSCHTHALER, Karl – TAKÁCS, Miklós. *Erinnerungsorte im Spannungsfeld unterschiedlicher Gedächtnisse: Galeerensklaverei und 1848*. Debrecen : Debreceni Egyetemi Kiadó, 2017, s. 61 – 78. ISBN 978-963-318-617-6.
- POLEHLA, Petr. *Jezuitské divadlo ve službě zbožnosti a vzdělanosti*. Červený Kostelec : Pavel Mervart, 2011. 163 s. ISBN 978-80-87378-81-6.
- REZIK, Ján – MATTHAEIDES, Samuel. *Gymnaziológia : dejiny gymnázií na Slovensku*. Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1971. 614 s.
- RŮŽIČKA, Vladislav. *Eliáš Ladiver mladší, slovenský pedagóg : (príspevok k dejinám pedagogiky na Slovensku v 17. storočí)*. Turčiansky sv. Martin : Matica slovenská, 1946. 142 s.
- SZAROTA, Elida Maria. *Das Jesuitendrama im deutschen Sprachgebiet. Eine Periochen-Edition. Texte und Kommentare, I/1*. München : Wilhelm Fink, 1979. 948 s. ISBN 3-7705-1541-2.

ŠKOVIERA, Daniel (ed.). *Latinský humanizmus*. Bratislava : Kalligram : Ústav slovenskej literatúry SAV, 2008. 604 s. ISBN 978-80-8101-136-8.

VARŠO, Miroslav a kol. *Pallas Scepusiensis. Školské hry Jezuitského gymnázia v Spišskej Kapitule (1648 – 1672)*. Košice : Spoločenskovedný ústav CSPV SAV, 2017. 239 s. ISBN 978-80-972693-9-5.

Lukáš Kopas
Inštitút estetiky a umeleckej kultúry
Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove
Ul. 17. novembra č. 1
080 01 Prešov
E-mail: lukas.kopas@unipo.sk
ORCID: <https://orcid.org/0009-0003-5551-8843>